

Για την εκπαίδευση του κοσμοπολίτη: Οι περιπτώσεις Tagore και Nussbaum και ο παγκοσμιοποιημένος εαυτός

Αντώνιος Δ. Κοκκονός

Μ.Δ.Ε. στην ηλεκτρονική μάθηση (M.Sc. in e-learning)

Μ.Δ.Ε. στην εκπαιδευτική ηγεσία και πολιτική

(M.A. in educational leadership and politics)

Παγκοσμιοποίηση: το φαινόμενο και οι διαστάσεις του

Ο μετασηματισμός του κόσμου σε έναν ενιαίο, κοινό και προσβάσιμο από όλους/-ες χώρο, αν και ιστορικά δεν αποτελεί απολύτως καινοφανές φαινόμενο, τα τελευταία χρόνια έχει συστηματοποιηθεί και ξεχωρίζει κυρίως ως προς την ένταση και την έκτασή του (Ζεμπύλας, 2009). Οι ραγδαίες εξελίξεις στο πεδίο των επικοινωνιών, η έκρηξη των τεχνολογιών του Διαδικτύου, η ταχύτατη διάδοση της πληροφορίας και ο συνακόλουθος –θεωρητικά, τουλάχιστον– εκδημοκρατισμός της γνώσης,¹ η κινητικότητα, η ανθρώπινη επαφή, η δημιουργία νέων κοινωνικών δικτύων, η αμφισβήτηση παραδοσιακών ή/και στερεοτυπικών αντιλήψεων περί «τοπικού-καθολικού» ή «εγχώριου-ξένου», καθώς και η ανάπτυξη διεθνών συστημάτων ροής του κεφαλαίου και εμπορευματοποίησης προϊόντων και υπηρεσιών έχουν δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την πρόσβαση σε νέες αγορές, αγαθά και πρακτικές, και για την υπέρβαση των χωροχρονικών περιορισμών που θέτουν τα λεγόμενα συμβατικά γεωγραφικά ή άλλα σύνορα-όρια, και έχουν συμβάλει καθοριστικά στον προαναφερόμενο μετασηματισμό, που φέρει το όνομα *παγκοσμιοποίηση*.

Η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται ως ένα εμπειρικό φαινόμενο με πολλαπλές –στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους– διαστάσεις, οι οποίες μας αγγίζουν και μας επηρεάζουν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά (Bauman, 1998· Giddens, 1998· Hobsbawm, 1998· Isin & Wood, 1999· Nussbaum, 1999· Porter & Vidovich, 2000). Ειδικότερα, οι αναφορές στην οικονομία της γνώσης (Peters, 2002), στο διευρυμένο ρόλο των χρηματαγορών (Giddens, 1998), στη φιλοδοξία των πολυεθνικών για επέκταση και ευημερία (Humes, 2008) και στη διεθνή ροή του κεφαλαίου, που κλονίζει συθέμελα τα κατά τόπους συστήματα κοινωνικής προ-

¹Ως προς την παροχή ίσων ευκαιριών πρόσβασης στη γνώση και, συνακόλουθα, την άμβλυση των κοινωνικών ανιστήτων.

στασίας (Peters, 2008), αφορούν στην *οικονομική* παγκοσμιοποίηση. Οι αναφορές σε κέντρα λήψης αποφάσεων ευρύτερα του κράτους-έθνους (π.χ. διεθνείς οργανισμούς, γραφειοκρατικές ελίτ κ.λπ.) που ρυθμίζουν τις προτεραιότητες του υπόλοιπου κόσμου –και κυρίως των αδύναμων– (Humes, 2008) συνδέονται με την *πολιτική* παγκοσμιοποίηση. Οι *καταιγιστικές* τεχνολογικές εξελίξεις στο πεδίο της πληροφορίας και των επικοινωνιών αφορούν στην *τεχνολογική* παγκοσμιοποίηση, καθώς με το πάτημα ενός πλήκτρου, μέσω του Διαδικτύου (Internet), διεκπεραιώνονται σύνθετες εργασίες, θέτοντας σε νέα βάση πολλές από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Παράλληλα, οι αναφορές στην τάση για ομογενοποίηση του γούστου² των ανθρώπων και στη δυνατότά τους για έκθεση σε πολλαπλές πολιτιστικές εμπειρίες (Giddens, 1998) συνδέονται με την *πολιτισμική* παγκοσμιοποίηση. Επιπρόσθετα, φλέγοντα ζητήματα, όπως η αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων και οι συνέπειές της για όλο τον κόσμο (Humes, 2008), η απο-εδαφοποίηση των περιβαλλοντικών κινδύνων και η γενίκευση του ρίσκου (Beck, 2004) αφορούν στην *περιβαλλοντική* παγκοσμιοποίηση.

Παγκοσμιοτικός λόγος: κύριες προσεγγίσεις

Δεδομένων των παραπάνω, γίνεται όλο και περισσότερος λόγος περί της παγκοσμιοποίησης (παγκοσμιοτικός λόγος), καθώς η ανθρωπότητα από τη μια βιώνει το φαινόμενο και από την άλλη επιχειρεί να το κατανοήσει όσο γίνεται καλύτερα, να το αξιολογήσει και να το διαχειριστεί. Ο παγκοσμιοτικός λόγος, αν και περιλαμβάνει ιδιαίτερα μεγάλη ποικιλία επιχειρημάτων και θέσεων, μπορεί να οργανωθεί-κατηγοριοποιηθεί σε τρεις κύριες προσεγγίσεις: την αρνητική, τη θετική και την κριτική.

Μέσα από τις θέσεις του *αρνητικού παγκοσμιοτικού λόγου* διατυπώνεται μια βαθιά ανησυχία για την παγκοσμιοποίηση και τις επιπτώσεις της, καθώς γίνεται η παραδοχή ότι τα πράγματα οδηγούνται σε συστηματική ομογενοποίηση και ότι τίθεται υπό απειλή η ετερότητα και η ιδιαιτερότητα κυρίως μέσα από την επιβολή μίας και μόνης κυρίαρχης προσέγγισης –με την έννοια της μόνης ορθής πρακτικής– για κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα (Hobsbawm, 1998), η οποία πραγματώνεται μέσα από μονοδιάστατα συστήματα επικοινωνίας και σκέψης. Από την άλλη, οι θέσεις του *θετικού παγκοσμιοτικού λόγου* προσεγγίζουν το φαινόμενο με αισιοδοξία, επισημαίνοντας ότι δεν τίθεται ζήτημα ομογενοποίησης, δεδομένου ότι δίνεται η ευκαιρία στο τοπικό και στο αυτόχθονο να ανταπτυχθεί (Isin & Wood, 1999), ότι ερχόμαστε κοντά με τη διαφορετικότητα, την ιδιαιτερότητα και τις άγνωστες πτυχές των τοπικών πολιτισμών (Porter & Vidovich, 2000) και ότι, εντέλει, διευρύνονται οι οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές επιλογές μας (Giddens, 1998). Ο *κριτικός παγκοσμιοτικός λόγος* εκ-

²Αφορά κυρίως σε θέματα όπως η μόδα, η μουσική, οι ταινίες και τα τηλεοπτικά προγράμματα, που όμως στη συνέχεια διαμορφώνουν καταναλωτικές συνήθειες και προτιμήσεις και συνδέονται με τον τρόπο, τη διαδικασία και τον τόπο παραγωγής των αγαθών.

φράζει θέσεις που λειτουργούν κριτικά, επισημαίνοντας τις αρνητικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης, χωρίς όμως το δογματισμό που διακρίνει τον αρνητικό παγκοσμιοτικό λόγο. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι, αν και θεωρητικώς διευρύνονται οι επιλογές όλων (Giddens, 1998), στην πράξη μόνο ολίγοι διεθνώς –οι πολύ εύποροι– μπορούν να επιτύχουν αυτή τη διεύρυνση, καθώς οι πρακτικές της οικονομίας της γνώσης έχουν μεταβάλει τους τρόπους και τις σχέσεις παραγωγής κατά τρόπο που οι μη εύπορες ομάδες να οδηγούνται σταδιακά σε απομόνωση και περιθωριοποίηση, καθώς δεν μπορούν να μεταβάλουν την κοινωνική τους κατάσταση, όσο και αν οι ίδιοι προσπαθούν.

Ο μετασχηματισμός του κόσμου σε έναν ενιαίο, κοινό και προσβάσιμο από όλους/-ες χώρο αποτελεί μείζονα πρόκληση και για τα εκπαιδευτικά συστήματα, τα οποία όμως, επί του παρόντος, την αντιμετωπίζουν σε πρακτικό επίπεδο επιφυλακτικά και αμήχανα, καθώς ο προσανατολισμός και η κατεύθυνσή τους επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την ένταση του παγκοσμιοτικού διαλόγου ανάμεσα στο *τοπικό* και στο *παγκόσμιο* (Ζεμπύλας, 2009). Στην προκειμένη περίπτωση, από τη μία το *παγκόσμιο* συνδέεται με το ιδεώδες του *κοσμοπολιτισμού*, ο οποίος εκλαμβάνεται ως κινητικότητα, έλλειψη ριζών, ανοικτότητα σε διαφορετικούς τρόπους ζωής, απομάκρυνση από το έθνος-κράτος αλλά και ως προσήλωση σε οικουμενικές ηθικές και νομικές αξίες (Papastephanou, 2005), και από την άλλη το τοπικό ταυτίζεται με τον πατριωτισμό, ο οποίος εκλαμβάνεται ως η αφοσίωση στην κοινότητα προέλευσης ή/και η προσήλωση στο έθνος-κράτος και την πατρίδα.

Στη συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στη μελέτη αυτού του διαλόγου επιχειρώντας από τη μια να διερευνήσουμε τις πτυχές του κοσμοπολιτισμού μέσα από τις ιδέες του Tagore και το έργο της Nussbaum και από την άλλη να αναδειξουμε τις συνεπαγωγές της κοσμοπολιτικής εκπαίδευσης για τις εκπαιδευτικές πολιτικές του αιώνα που διανύουμε.

Διάλογος περί πατριωτισμού ή/και κοσμοπολιτισμού

Ο Rabindranath Tagore (2005[1915]) μέσα από το μυθιστόρημά του «*Το σπίτι και ο κόσμος*» θέτει σε αμφισβήτηση μια σημαντική αξία της εποχής του, την αφοσίωση στο έθνος και την πατρίδα, καθώς θεωρεί ως σημαντικότερη την προσήλωση του ανθρώπου σε οικουμενικές ηθικές αξίες. Οι ιδέες του Tagore εκφράζονται διά του ήρωά του, του πλούσιου Ινδού γαιοκτήμονα Νικίλ, ο οποίος αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τις έντονα εθνικιστικές ιδέες και πρακτικές του κινήματος της αυτάρκειας (*swadeshi movement*), δηλώνοντας πως, αν και είναι πρόθυμος να υπηρετήσει την πατρίδα του, κρατά τη λατρεία του για το δίκαιο, που είναι πολύ μεγαλύτερο από τη χώρα του, διότι το να λατρεύει τη χώρα του σα θεό είναι σα να την καταριέται.

Στο πλαίσιο του διαλόγου περί «τοπικού-παγκόσμιου» και «πατριωτισμού-κοσμοπολιτισμού» η Nussbaum (1996), συμφωνώντας απολύτως με τον Tagore, επισημαίνει ότι η έμφαση στην πατριωτική υπερηφάνεια –όπως αυτή προβάλλεται

μέσα από το μυθιστόρημα του Ινδού στοχαστή, διά του συνθήματος *Μπάντε Μα-τάραμ* (Χαίρε Μητέρα)– μπορεί να καταστεί ηθικά επικίνδυνη και να λειτουργήσει ανατρεπτικά ακόμη και για αξιόλογους σκοπούς του πατριωτισμού, όπως η εθνική ενότητα. Επιπρόσθετα, τονίζει ότι στο σύγχρονο κόσμο σημαντικά ηθικά ιδανικά, όπως η *δικαιοσύνη* και η *ισότητα*, μπορούν να εξυπηρετηθούν επαρκέστερα από το ιδεώδες του *κοσμοπολίτη*, δηλαδή του ανθρώπου που πιστεύει στην παγκόσμια ανθρώπινη κοινότητα.

Αναζητώντας τις απαρχές του όρου *κοσμοπολίτης* οδηγούμαστε στην αρχαία Ελλάδα, όπου ο Σωκράτης έθεσε αρχικώς το ζήτημα λέγοντας ότι *δεν είναι Αθηναίος ούτε Έλληνας πολίτης, αλλά πολίτης του κόσμου*, ενώ αργότερα ο Διογένης ο Κυνικός έλεγε ότι *θεωρούσε τον εαυτό του πολίτη του κόσμου*, καθώς δεν επιθυμούσε να ορίζει την ταυτότητά του με βάση τον τόπο καταγωγής ή/και τη συμμετοχή του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, αλλά συνέδεε την ιδιότητα του πολίτη με οικουμενικές φιλοδοξίες και οικουμενικά ενδιαφέροντα. Η Nussbaum στη συζήτηση περί των ορίων του πατριωτισμού αντλεί αρκετά από τα επιχειρήματά της υπέρ του κοσμοπολιτισμού από το πλαίσιο σκέψης των στωικών φιλοσόφων, οι οποίοι τονίζουν ότι, για να είναι κανείς πολίτης του κόσμου, δε χρειάζεται να εγκαταλείψει την τοπική του ταυτότητα, καθώς προσεγγίζει τον κόσμο μέσα από μια τοπική ταυτότητα, από τις ιδιαίτερες αγάπες που έχει διαμορφώσει και οι οποίες συνιστούν ομόκεντρους κύκλους –οικογένεια, γειτονιά, πόλη, περιοχή κ.λπ.–, ο ευρύτερος των οποίων είναι η ανθρωπότητα ως σύνολο, και ότι καλή πολιτική εκπαίδευση είναι αυτή που προετοιμάζει τον άνθρωπο για το ρόλο του ως πολίτη του κόσμου, διότι: (α) η μελέτη της ανθρωπότητας έχει ιδιαίτερη αξία για την αυτογνωσία,³ (β) τα προβλήματα των ανθρώπων λύνονται αποτελεσματικότερα όταν αντιμετωπίζονται με κριτήριο την αφοσίωση στην οικουμενική κοινότητα της δικαιοσύνης και της λογικής, και (γ) ότι η στάση του κοσμοπολίτη έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αναγνωρίζει στους ανθρώπους ουσιώδη χαρακτηριστικά τους που αξίζουν σεβασμό και αποδοχή, όπως η ελπίδα για δικαιοσύνη και καλοσύνη και η ικανότητά τους να συλλογίζονται προς αυτή την κατεύθυνση.

Ως ένθερμη υποστηρίκτρια της κοσμοπολιτικής αντίληψης περί εκπαίδευσης, η Nussbaum θα επιθυμούσε να δει τη σύγχρονη εκπαίδευση να υιοθετεί τη στωική στάση του κοσμοπολίτη, επισημαίνοντας ότι κέντρο της πολιτικής εκπαίδευσης οφείλει να καταστεί η οικουμενική και όχι η εθνική ή η δημοκρατική υπηκοότητα. Σε αυτή την κατεύθυνση, διατυπώνονται εκ μέρους της τέσσερα βασικά επιχειρήματα. Πρώτα πρώτα υποστηρίζει ότι μέσω της κοσμοπολιτικής εκπαίδευσης μαθαίνουμε περισσότερα για τον εαυτό μας. Εδώ υιοθετεί το πρώτο επιχείρημα των στωικών, περί μελέτης της ανθρωπότητας και αυτογνωσίας, επισημαίνοντας όμως ότι, όταν το έθνος μας έχει άγνοια του μεγαλύτερου

³Υπό την έννοια ότι βλέπουμε τους εαυτούς μας καθαρότερα, όταν βλέπουμε τους δικούς μας τρόπους παράλληλα με εκείνους των άλλων.

μέρους του υπόλοιπου κόσμου, τότε έχει, από πολλές καίριες απόψεις, άγνοια του εαυτού του. Σύμφωνα με το δεύτερο επιχείρημα της Nussbaum, προοδεύουμε επιλύοντας προβλήματα που απαιτούν συνεργασία όλων των ανθρώπων. Υπάρχει πλήθος ζητημάτων (φυσικοί πόροι, κλιματική αλλαγή, ρύπανση, φτώχεια, εκμετάλλευση του τρίτου κόσμου κ.λπ.) που απαιτούν διεθνή συντονισμό-προγραμματισμό, παγκόσμια γνώση και κυρίως την αποδοχή της ιδέας ότι όλα τα ανθρώπινα πλάσματα έχουμε κοινό μέλλον. Η Nussbaum υποστηρίζει ότι η κοσμοπολιτική εκπαίδευση μπορεί να θέσει το πλαίσιο για προσέγγιση αυτών των ζητημάτων στη σωστή βάση. Το τρίτο επιχείρημά της εστιάζεται στο ότι αναγνωρίζουμε πως έχουμε ηθικές υποχρεώσεις προς τον υπόλοιπο κόσμο που είναι πραγματικές και διαφορετικά θα παρέμεναν άγνωστες. Εδώ υποστηρίζεται ότι οι επιλογές του έθνους σε ζητήματα πολιτικής, οικονομίας κ.λπ. πρέπει να παίρνουν σοβαρά υπόψη τους τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των άλλων ανθρώπων και ότι πρέπει (το έθνος) να έχει αποκτήσει στέρεα και σε βάθος γνώση, προκειμένου να μπορεί να αρθρώνει λόγο ή να συμμετέχει σε διάλογο γι' αυτά τα δικαιώματα. Τέλος, με το τέταρτο επιχείρημά της υποστηρίζει ότι κατασκευάζουμε ένα συνεπές και καθαρό επιχείρημα βασισμένο στις διακρίσεις τις οποίες είμαστε πρόθυμοι να υποστηρίζουμε. Η Nussbaum εδώ, πολύ εύστοχα, επισημαίνει ότι, αν και υπάρχουν αξίες οι οποίες, πάνω και πέρα από τα όρια του γένους, της φυλής, της εθνότητας, μας κάνουν να ενώνουμε τα χέρια, αυτές οι ίδιες αξίες, ως διά μαγείας, ατονούν εντός των συνόρων των εθνών, καθώς τα σύνορα αυτά καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο διαλεγόμαστε-συζητούμε. Σε αυτό ακριβώς το σημείο επισημαίνεται και η μεγάλη αξία του πολυπολιτισμικού σεβασμού εντός και εκτός του έθνους, καθώς, ενγένη, αν και ισχυριζόμαστε ότι ο σεβασμός είναι μια θεμελιώδης αξία που αφορά εξίσου όλα τα ανθρώπινα πλάσματα, στην πραγματικότητα συνήθως εννοούμε ότι το δικό μας έθνος αξίζει έναν ιδιαίτερο σεβασμό.

Στο διάλογο περί πατριωτισμού ή/και κοσμοπολιτισμού ο Barber (1996) αποδέχεται τον πυρήνα των επιχειρημάτων της Nussbaum, αλλά επισημαίνει ότι δεν πρέπει να υποτιμάται ότι το έθνος του [αμερικανικό έθνος] έχει πετύχει να μπολιάσει τα πατριωτικά του αισθήματα με την πίστη στο Σύνταγμα, η οποία στηρίζεται στις «ουσιώδεις αξίες του δικαίου και της δικαιοσύνης», και ότι στον τρέχοντα διάλογο περί πατριωτισμού ή/και κοσμοπολιτισμού δεν αποτυπώνεται ο κρίσιμος ανθρωπιστικός ρόλος της «ταυτότητας» σε έναν κόσμο συμβολαίων, αγορών και χρήματος. Για το ίδιο ζήτημα ο Appiah (1996) δηλώνει υπέρμαχος του φιλελεύθερου κοσμοπολιτισμού, στο πλαίσιο του οποίου έχει ιδιαίτερη αξία η ποικιλία των ανθρώπινων μορφών στην κοινωνική και την πολιτική ζωή, δεν είναι επιθυμητό όλοι οι άνθρωποι να γίνουν μέρος ενός ομοιογενούς παγκόσμιου πολιτισμού και θεωρείται απολύτως φυσιολογικό να καταγράφονται διαφορές (τοπικές ή παγκόσμιες) σε ηθικό επίπεδο. Το όραμα της Nussbaum συμμερίζεται και ο Falk (1996), ο οποίος θεωρεί ότι η Nussbaum με αριστοτεχνικό τρόπο και στην κατάλληλη ιστορική στιγμή προκαλεί την πολιτική φαντασία να υπερβεί τον τυφλό ρεαλισμό των σύγχρονων πατριωτικών αντιλήψεων. Επιση-

μαίνει όμως ότι τα επιχειρήματά της διατυπώνονται με τρόπο που ενθαρρύνει την πώλωση μεταξύ εθνικής και κοσμοπολιτικής συνείδησης, γεγονός που λειτουργεί παρελκυστικά, δημιουργώντας μια διελκυστίνδα υπεραπλουστευτικών επιχειρημάτων και αναλύσεων υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς.

Από την άλλη, ο Pinsky (1996) ασκεί δριμεία κριτική στις θέσεις της Nussbaum υποστηρίζοντας ότι οι θέσεις της είναι αδύναμες και παρουσιάζουν μια άποψη του κόσμου η οποία θα ήταν αληθινή μόνο αν οι άνθρωποι δεν ωθούνταν από συναισθήματα. Αμφισβητεί τα περί ομόκεντρων κύκλων θεωρώντας ότι αποτυπώνουν μια στατική απεικόνιση ενός κόσμου που όμως αλλάζει συνεχώς, και συνεχίζει χαρακτηρίζοντας τα επιχειρήματά της περί κοσμοπολιτικής εκπαίδευσης ως αναιμική ουτοπία.

Στις θέσεις της Nussbaum ασκούν κριτική ο Waltzer (1996) και ο Gutman (1996), καθώς και ο Taylor (1996), λέγοντας ότι δεν μπορούμε να είμαστε πολίτες του κόσμου, γιατί δεν έχει αυτός ο κόσμος πολιτικές δομές στις οποίες μπορούμε να συμμετάσχουμε και να επηρεάσουμε. Για να είμαστε πολίτες χρειαζόμαστε μια πολιτική κοινότητα και αυτή προς το παρόν είναι το εθνικό κράτος, εκείνο που περικλείεται από τα εθνικά σύνορα. Την ιδιότητα του πολίτη όμως την απολαμβάνουμε μέσα στα πλαίσια της δημοκρατίας. Ωστόσο, η δημοκρατία για να επιζήσει χρειάζεται τον πατριωτισμό, υπό την έννοια ότι η δημοκρατία διατηρείται με τη μαζική συμμετοχή στην πολιτική ζωή και την καταφατική στάση προς τους κανόνες διακυβέρνησης, δηλαδή διά του λεγόμενου συνταγματικού πατριωτισμού. Στην ίδια κατεύθυνση, η Himmelfarb (1996) αναφερόμενη στις ψευδαισθήσεις του κοσμοπολιτισμού τονίζει ότι από τον κατάλογο των κοσμοπολιτικών αξιών της Nussbaum απουσιάζουν προκλητικά η δημοκρατία και η ελευθερία, καθώς είναι πολιτειακά προσανατολισμένες και εξαρτημένες από εθνικούς και πολιτικούς θεσμούς των δυτικών εθνών και κρατών.

Ολοκληρώνοντας τη θεωρητική συζήτηση περί πατριωτισμού ή/και κοσμοπολιτισμού, επισημαίνουμε ότι σε πρακτικό επίπεδο –και διά των εκπαιδευτικών συστημάτων– το ιδεώδες του κοσμοπολιτισμού συχνά χρησιμοποιείται επιτηδευμένα, κυρίως μέσω της συμφεροντολογικής επίκλησής του και της μερικής ή/και ατελούς εφαρμογής των κοσμοπολιτικών αξιών (Held, 2003), με αποτέλεσμα αντί να διαμορφώνουν οι άνθρωποι έναν κοσμοπολιτικό εαυτό να οδηγούνται στη διαμόρφωση ενός διάχυτου, θολού και ασαφούς παγκοσμιοποιημένου εαυτού και στην υπεραπλουστευτική προσέγγιση κρίσιμων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων.

Κοσμοπολιτική εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική του 21ου αιώνα

Η παγκοσμιοποίηση, ως εμπειρικό φαινόμενο αλλά και ως ιστορική συγκυρία, αποτελεί μείζονα πρόκληση και για την εκπαίδευση, η οποία, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, αντί να αντιμετωπίζει επιφυλακτικά και αμήχανα το φαινόμενο ή να αποδέχεται παθητικά τα επιχειρήματα που διατυπώνουν οι διάφορες

σχολές πολιτικής σκέψης, με σκοπό να διατηρήσουν την υφιστάμενη παγκοσμιοποιημένη κατάσταση, οφείλει να αποκτήσει έναν πιο ενεργητικό ρόλο στην κατεύθυνση της διαμόρφωσης των κατάλληλων συνθηκών, ώστε τόσο οι εφαρμοζόμενες εκπαιδευτικές πολιτικές όσο και η έρευνα για τα αναλυτικά προγράμματα να προωθήσουν το *κοσμοπολιτικό παιδαγωγικό ιδεώδες* –χωρίς υπερβολοστεύσεις και σκοπιμότητες– και κυρίως μέσα από μια δέσμη βασικών προϋποθέσεων για το τι πρέπει να εκλαμβάνεται ως αληθινά κοσμοπολιτικό. Στην κατεύθυνση αυτή, ο Ζεμπύλας (2009) υποστηρίζει ότι ο κοσμοπολιτισμός πρέπει να περιλαμβάνει *αγάπη και φροντίδα* για όλο τον κόσμο ως σύνολο, *υπευθυνότητα και λογοδοσία* για την ατομική και συλλογική ανθρώπινη δράση και επίδραση πάνω στην ετερότητα (έμβια και άβια), *ευαισθησία και αναγνώριση* των ιστορικών ηθικών χρεών που εκκρεμούν ανάμεσα σε λαούς και κουλτούρες και τα οποία συνεχίζουν να παράγουν εκμετάλλευση, δυστυχία και ανισότητες, καθώς και *γνωστική και υπαρκτική ανοικτότητα* στην πολιτισμική ετερότητα.

Στο πλαίσιο αυτό και έχοντας υπόψη τα επιχειρήματα της Nussbaum και τις ιδέες του Tagore⁴ περί κοσμοπολιτικής εκπαίδευσης αντιλαμβανόμαστε ότι δημιουργείται μια σειρά από συνεπαγωγές για την εκπαιδευτική πολιτική που επιλέγει να θέσει ως προτεραιότητα την προαγωγή του κοσμοπολιτικού παιδαγωγικού ιδεώδους, δεδομένης μάλιστα της ικανότητας της εκπαίδευσης να συνεισφέρει σημαντικά στη διάπλαση του ανθρώπου καθώς και στη διαμόρφωση ενός πιο δίκαιου μελλοντικού κόσμου, μέσα από την καλλιέργεια ηθικών, ευαίσθητων και στοχαζόμενων ατομικοτήτων, οι οποίες θα οδηγήσουν στη διαμόρφωση πιο δίκαιων συλλογικοτήτων.

Ως βασική-θεμελιώδη συνεπαγωγή θεωρούμε την έμφαση σε μια «εκπαίδευση ίσων ευκαιριών», η οποία θα επικεντρώνεται στην προάσπιση και προαγωγή οικουμενικών αξιών όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μια εκπαίδευση ίσων ευκαιριών δεν μπορεί παρά να επιδιώκει την ανάπτυξη της προσωπικότητας όλων των ανθρώπινων πλασμάτων –χωρίς διακρίσεις εξαιτίας της οικονομικής, της κοινωνικής ή άλλης κατάστασης– και την επιτυχή ένταξή τους στο πολυδιάστατο κοινωνικό περιβάλλον της εποχής μας, αφενός μέσα από τη συγκρότηση και την αποδοχή κοινών αξιών και αφετέρου διά της ισόρροπης ανάπτυξης των νοητικών, συναισθηματικών και ψυχοκινητικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων τους. Με την έννοια αυτή, αναφερόμαστε σε ένα ανθρωποκεντρικό μοντέλο εκπαίδευσης, το οποίο θα έχει ως προτεραιότητά του τη διαμόρφωση ανθρώπων οι οποίοι –επιδεικνύοντας ενσυναίσθηση– θα μπορούν να λειτουργήσουν ως υπεύθυνες και ενεργές προσωπικότητες στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, που, αν και διακρίνεται

---

⁴Ο Ινδός στοχαστής επισημαίνει κυρίως τον κρίσιμο ρόλο της ελευθερίας και του ανοικτού πνεύματος στην εκπαίδευση, ώστε κάθε άνθρωπος να γνωρίσει τις σημαντικές πτυχές των άλλων πολιτισμών, διατηρώντας όμως την πολιτισμική κληρονομιά του κατά τρόπο που να επιτυγχάνεται η εναρμόνισή του με το τοπικό καθώς με και το ευρύτερο-διεθνές πολιτισμικό περιβάλλον.

από ποικιλία πολιτισμικών, γλωσσικών, εθνοτικών και κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών, μπορεί εύκολα να διολισθήσει προς την υιοθέτηση ενός μονοδιάστατου πολιτισμικού μοντέλου, το οποίο θα μπορούσε να θέσει στην υπηρεσία των οικονομικών συμφερόντων τούς διανοητικούς πόρους και να υλοποιήσει μία όψη του κόσμου προσαρμοσμένη στα συμφέροντα των ισχυρών και στις επιταγές της οικονομίας της αγοράς.

Σε συνέχεια των παραπάνω, και δεδομένου ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μια πραγματικότητα στο πλαίσιο της οποίας η διεθνής ροή του κεφαλαίου κλονίζει συθέμελα τα κατά τόπους συστήματα κοινωνικού προστατευτισμού, καθώς και ότι γίνεται συνεχώς λόγος για το διευρυμένο ρόλο των αγορών και τη φιλοδοξία των πολυεθνικών για επέκταση, κυριαρχία, αλλά και διεύρυνση των κερδών τους, αισθανόμαστε την ανάγκη να υπογραμμίσουμε ότι θεωρούμε αναγκαία τη *διασφάλιση παροχής εκπαίδευσης προς όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τη δυνατότητά τους να πληρώσουν για αυτή*, καθώς η εκπαίδευση ενισχύει την ποιότητα της ζωής τους, συνεισφέρει σημαντικά στο να γνωρίσει κάθε ανθρώπινο πλάσμα τα όρια της ανθρωπότητάς του (Fielding, 1996), αλλά και να μάθει να ζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του στο πλαίσιο μιας πανανθρώπινης κοινότητας, αποδεχόμενο, παράλληλα, θεμελιώδεις αρχές των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως ο σεβασμός στον συνάνθρωπο, η ελευθερία από κάθε μορφής διάκριση, η ελευθερία σκέψης και έκφρασης, η συμμετοχή και η συνεργασία.

Παράλληλα, θεωρούμε ότι χρειάζεται ενεργοποίηση των κατάλληλων κινήτρων, καθώς και της αποφασιστικότητας ενός εκάστου των ανθρώπων, ώστε να διαμορφωθεί μια ηθική της φροντίδας για τον κόσμο ως σύνολο. Οι αρνητικές συνέπειες της περιβαλλοντικής, της οικονομικής, της πολιτικής, της τεχνολογικής, καθώς και της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης είναι αναγκαίο να αποτελέσουν αντικείμενο διεξοδικής συζήτησης στους κόλπους της εκπαίδευσης, καθώς παρέχουν την πρώτη ύλη για στοχασμό κάθε ανθρώπου ξεχωριστά αλλά και όλων μαζί, τόσο για τις ευθύνες του παρόντος όσο και για τις ευθύνες του παρελθόντος ως προς τη διαμόρφωση της υπάρχουσας κατάστασης, αποκαλύπτουν τα ηθικά μας χρέη προς τον κόσμο, ενεργοποιούν τα κίνητρα και την αποφασιστικότητα κάθε ανθρώπου για δράση, και υποδεικνύουν τους τρόπους δράσης για τη διαμόρφωση ενός καλύτερου κόσμου.

Κορυφαίο ζήτημα αποτελεί και η προαγωγή της ανοικτότητας στην πολιτισμική ετερότητα. Η παγκοσμιοποίηση, άλλωστε, συνδέεται και με ζητήματα όπως η ομογενοποίηση του γούστου των ανθρώπων και η δυνατότητά τους για έκθεση σε πολλαπλές πολιτισμικές εμπειρίες, καθώς και με τον κίνδυνο επιβολής ενός μονοδιάστατου πολιτισμικού μοντέλου που θα οδηγήσει στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ισχυρών και των επιταγών της οικονομίας της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό, η προαγωγή της ανοικτότητας στην πολιτισμική ετερότητα αποκτά ιδιαίτερη σημασία για το κοσμοπολιτικό ιδεώδες και θεωρούμε ότι πρέπει να αποτελεί σημαντική προτεραιότητα και για την εκπαίδευση, καθώς προσθέτει ενδιαφέρον για τον πολιτισμό, τη γλώσσα, την τέχνη του άλλου,

ανοίγει τους ορίζοντες του ανθρώπου εκθέτοντάς τον στη διαφορετικότητα, και εντέλει δημιουργεί συνθήκες για αποδοχή της πολιτισμικής ετερότητας, η οποία είναι παραπάνω από αναγκαία στις μέρες μας.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυσή μας, επισημαίνουμε ότι στις μέρες μας, όπου καταγράφονται καταγιμιστικές εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας, οι οποίες διαμορφώνουν νέες συνθήκες και νέες ανάγκες, χρειάζεται οι πολιτικές για την εκπαίδευση να αποκτήσουν περισσότερη τόλμη και, κυρίως, να λειτουργήσουν υπερβατικά συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση μιας κοινής προοπτικής για όλα τα ανθρώπινα πλάσματα, η οποία αξιοποιώντας τις αντιλήψεις περί κοσμοπολιτισμού θα εστιάζεται στην καλλιέργεια σημαντικών ηθικών ιδανικών όπως η *δικαιοσύνη* και η *ισότητα*.

Σύνοψη - επιλογικά σχόλια

Η παρούσα εργασία εστιάστηκε στη μελέτη της παγκοσμιοποίησης ως σύνθετου εμπειρικού φαινομένου, στις διάφορες εκφάνσεις της –οικονομική, πολιτική, πολιτιστική, τεχνολογική, περιβαλλοντική– που ασκούν τις επιδράσεις τους στη ζωή μας, καθώς και στο λόγο περί παγκοσμιοποίησης, επισημαίνοντας την αρνητική, τη θετική και την κριτική ως τις τρεις κύριες προσεγγίσεις του λεγόμενου «παγκοσμιοτικού λόγου».

Στο πλαίσιο του διαλόγου περί πατριωτισμού και κοσμοπολιτισμού και με αφετηρία τις θέσεις του Tagore και της Nussbaum, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το ιδεώδες του κοσμοπολίτη μπορεί να υπηρετήσει σημαντικά ηθικά ιδανικά, όπως η δικαιοσύνη και η ισότητα, αναπτύχθηκε πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση για τα όρια του πατριωτισμού, αλλά και για το τι θεωρούμε ότι συνεπάγεται η υιοθέτηση μιας κοσμοπολιτικής εκπαίδευσης για τις εκπαιδευτικές πολιτικές του εικοστού πρώτου αιώνα. Σε αυτή την κατεύθυνση θεωρούμε ότι είναι αναγκαία: (α) η έμφαση σε μια εκπαίδευση ίσων ευκαιριών, η οποία θα επικεντρώνεται στην προαγωγή οικουμενικών αξιών όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου· (β) η διασφάλιση παροχής εκπαίδευσης προς όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τη δυνατότητά τους να πληρώσουν για αυτή· (γ) η διαμόρφωση μιας ηθικής της φροντίδας για τον κόσμο ως σύνολο· και (δ) η προαγωγή της ανοικτότητας στην πολιτισμική ετερότητα, ώστε να διαμορφωθεί ένας πιο δίκαιος μελλοντικός κόσμος, ο οποίος αποδεχόμενος σημαντικές οικουμενικές αξίες θα αναδείξει και νέες μορφές συλλογικότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Appiah, K.A. (1996). *Cosmopolitan Patriots*. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism* (pp. 21-29). Boston: Beacon Press.
- Barber, B.J. (1996). *Constitutional Faith*. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism* (pp. 30-37). Boston: Beacon Press.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.

- Beck, U. (2004). Cosmopolitical Realism: on the distinction between cosmopolitanism in Philosophy and the Social Sciences, *Global Networks*, 4 (2), 131-156.
- Falk, R. (1996). Revisioning Cosmopolitanism. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism* (pp. 53-60). Boston: Beacon Press.
- Fielding, M. (1996). Beyond collaboration: On the Importance of Community. In Bridges D. & C. Husbands, *Consorting and Collaborating in the Educational Market Place* (pp. 149-167). London: Falmer Press.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Gutman, A. (1996). Democratic Citizenship. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Held, D. (2003). Cosmopolitanism: Globalization Tamed? *Review of International Studies*, 29 (4), 456-480.
- Himmelfarb, G. (1996). The Illusions of Cosmopolitanism. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Hobsbawm, E. (1998). The Nation and Globalization. *Constellations*, 5 (1), 1-9.
- Humes, W.M. (2008). The Discourse of Global Citizenship. In Peters, M. – Blee, H. – A. Britton, *Global Citizenship Education: Philosophy, Theory and Pedagogy*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Inin, E.F. & Wood, P.K. (1999). *Citizenship and Identity*. London: Sage Publications Inc..
- Nussbaum, M. (1996). *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Papastephanou, M. (2005). Globalization, Globalism and Cosmopolitanism as an Educational Ideal, *Educational Philosophy and Theory*, 37 (4), 533-551.
- Peters, A.M. (2002). Education Policy Research and Global Knowledge Economy, *Educational Philosophy and Theory*, 34 (1), 91-102.
- Peters, A.M. (2008). Between Empires: Rethinking Identity and Citizenship in the Context of Globalization, In Peters, M. – Blee, H. – Britton, A. (eds), *Global Citizenship Education: Philosophy, Theory and Pedagogy*: Rotterdam: Sense Publishers.
- Pinsky, R. (1996). Eros Against Esperanto. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Porter, P. & Vidovich, L. (2000). Globalization and Higher Education Policy, *Educational Theory*, 50 (4), 449-465.
- Tagore, Rabindranath (2005 [1915]). *The Home and the World*. London: Penguin Classics.
- Taylor, C. (1996). Why Democracy Needs Patriotism. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Waltzer, M. (1996). Spheres of Affection. In Nussbaum, M., *For Love of my Country: Debating the Limits of Patriotism*. Boston: Beacon Press.
- Ζεμπύλας, Μ. (2009). *Εκπαιδευτική Πολιτική και Αναλυτικά Προγράμματα. Τόμος Α: Θεωρητικές Διαστάσεις και Λόγοι περί Εκπαιδευτικής Πολιτικής*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.